

УДК 355.018 (47+57) “1941/1945”: 069.8

Т. В. СТІХАРСЬКА*

**СОЛДАТСЬКІ МЕДАЛЬЙОНИ У ФОНДОВІЙ КОЛЕКЦІЇ
МЕМОРІАЛЬНОГО КОМПЛЕКСУ “НАЦІОНАЛЬНИЙ МУЗЕЙ
ІСТОРІЇ ВЕЛИКОЇ ВІТЧИЗНЯНОЇ ВІЙНИ 1941–1945 РОКІВ”**

На основі документів із фондової колекції Меморіального комплексу “Національний музей історії Великої Вітчизняної війни 1941–1945 років” досліджено солдатські медальйони як цінне історичне джерело з персонального обліку втрат особового складу Збройних Сил СРСР у роки війни.

Ключові слова: Велика Вітчизняна війна; солдатський медальйон; музей; фондова колекція; пошукова організація; перепоховання.

Війна – це завжди великі втрати. У пеклі Другої світової згоріло 60 млн. людських життів. Найбільшу ціну за невміння людства вирішувати свої проблеми мирним шляхом заплатив у роки минулої війни Радянський Союз, до складу якого входила й Україна. Адже майже половина із загальної кількості втрачених життів, а саме понад 27 млн. громадян, – це втрати Радянського Союзу. Україна ж втратила за різними джерелами від 8 до 10 млн. своїх синів і доньок. Напевно, офіційно визнана кількість втрат на сьогоднішній день – ще не є остаточною.

Скільки ж їх тих, хто пішов у небуття і вже понад сімдесят років забутими і кинутими лежать у сирій землі, – невідомо. Головна причина такого ганебного явища – відсутність чіткої системи обліку втрат та ідентифікації останків загиблих у Червоній армії.

До війни питанню персонального обліку безповоротних втрат особового складу Збройних Сил не приділялося належної уваги. Не було ні чіткого усвідомлення завдань щодо нього, ні певної системи органів, які б займалися цією роботою. Лише 31 березня 1942 р., з утворенням Центрального бюро з персонального обліку втрат особового складу діючої армії, завершився тривалий процес формування цієї системи.

На початку війни переважна більшість червоноармійців і молодших командирів не мали документа, що засвідчував би їхню особу. Передбачені Наказом Народного комісара оборони СРСР від 20 червня 1940 р. службові книжки червоноармійців були дійсні тільки у мирний час і перед відправкою на фронт мали вилучатися.

Роль ідентифікатора загиблих мали виконувати солдатські медальйони, чи як їх ще називали “медальйони смерті”, або просто – “смерт-

---

* Стріхарська Тетяна Вікторівна – старший науковий співробітник Меморіального комплексу “Національний музей історії Великої Вітчизняної війни 1941–1945 років”.

Солдатський медальйон зразка 1925 р. І. К. Сиромолотного.
Фонди МКНМІВВВ 1941–1945 років. – КН-31795, РМ-267.

ники”. У фондовій колекції Меморіального комплексу зберігаються у повному комплекті чи фрагментарно 83 солдатських медальйони, які у різні роки і в різний спосіб потрапили до неї¹.

Їх перший зразок, уведений ще у 1925 р., становив металевий пенал у вигляді книжечки, до якого вміщувався паперовий вкладиш, виконаний у друкарський спосіб. Заповнити його мав сам власник. Така конструкція, як підтвердив досвід, виявилась недосконалою. Пенал закривався негерметично і після тривалого перебування у вологій землі текст укладки часто був втрачений.

Саме з медальйонами такого зразка зустріли початок Великої Вітчизняної війни кадрові військові й ті, хто був призваний до лав Червоної армії ще до її початку. Їх у фондовій колекції – 12 одиниць. Чотири з них, що належали старшому лейтенантові В. К. Ауербаху, полковникам Б. Ю. Васильєву і І. К. Сиромолотному та підполковникові М. М. Тарасову, передані до музею самими власниками чи їх рідними після їхньої смерті у повоєнний час².

У 1979 р. поповнив фондову колекцію музею солдатський медальйон підполковника медичної служби М.М. Тарасова³, який передала його донька. Михайло Михайлович ще до війни закінчив медичний факультет Московського державного університету ім. М. В. Ломоносова. З початком війни працював хірургом у польовому госпіталі, був учасником оборони Москви. З червня 1943 р. – головний лікар-хірург Українського кавалерійського партизанського з’єднання під командуванням М. І. Наумова, начальник медико-санітарної служби. Виконував найскладніші хірургічні операції, надавав консультативну допомогу.

Медальйон молодшого сержанта Г. П. Зацеркляна було знайдено 12 вересня 1987 р. під час експедиції до с. Вінницькі Стави Васильківського району Київської області на місце загибелі і падіння літака ДБ-3Ф (100-й далекобомбардувальний авіапункт 35-ї авіадивізії АДД), яка проводилася співробітниками музею спільно з керівником пошукової програми “Літаки”, ветераном війни О. В. Кузіним та військово-вслуговжовцями Васильківського військового технічного авіаучилища⁴.

Тоді з болота, з п'ятиметрової глибини, було піднято рештки літака, а разом з ними й останки чотирьох членів екіпажа, які в липні 1941 р. не повернулись на свій аеродром з бойового завдання. Саме медальйон Григорія Павловича Зацеркляна разом з портсигаром лейтенанта Г. Д. Скоробогатова, на якому був дарчий напис з прізвищем льотчика, допомогли ідентифікувати членів екіпажа, найстаршому серед яких було 24, а наймолодшому – лише 19 років, і згодом сповістити рідним про їхню долю. 46 років вони вважалися такими, що пропали безвісти. Під час перебування у болоті цей медальйон потрапив у повітряну порожнину, яка утворилася внаслідок падіння літака. Цим пояснюється його непоганий стан збереження.

У 1994 р. до музею були передані 6 солдатських медальйонів першого зразка, знайдені членом Асоціації молодіжних пошукових об'єднань України “Обеліск” А. І. Фартушним у вересні 1987 р. на місцях боїв 6-ї та 12-ї армій Південного фронту в трикутнику Підвисоке – Копеньковате – Новоархангельськ. Жоден з них не допоміг установити ім'я власника⁵.

На зміну попередньому, недосконалому зразку медальйона прийшов новий, уведений “Положенням про персональний облік втрат і поховань особового складу Червоної армії”, згідно з Наказом НКО СРСР №138 від 15 березня 1941 р.⁶ Саме його вже отримували призвані за мобілізацією у зв'язку з початком війни бійці. Змінилась конструкція пеналу. Тепер це була циліндричної форми капсула, що складалася із двох частинок. Вона могла бути дерев'яною, і тоді обидві її половинки загвинчувалися. У фондовій колекції музею зберігається тільки фрагмент такого пенала, знайдений співробітниками Меморіального комплексу в Аджимушкайських каменоломнях (АР Крим) під час експедиції “Аджимушкай-95”⁷.

Найбільш поширений варіант: пластмасова капсула чорного кольору, що так само складалася з двох половинок, що загвинчувались. Але і тут є варіанти: у частини цих капсул верхня частина завершується пластиною з отвором для підвішування пенала на шнурок. У капсулу

Солдатський медальйон
зразка 1941 р.
червоноармійця
М.Л. Концевого.
Фонди МКНМІВВВ
1941-1945 років. –
НД-28403.

ФАМІЛІЯ Губський
 ІМ'Я Дмитрій
 Отчество Миколайович
 Военное звание Корнет
 Год рождения 1909
 Уроженец
 Республика РСФСР
 Край Краснодарский
 Область
 Город Краснодар
 Район Славянского
 С/совет Воскресенский
 Деревня Хутор Красненский
 Адрес семьи
 Фамилия Губський
 Республика РСФСР
 Край Краснодарский
 Область
 Город Краснодар
 Район Славянского
 С/совет Воскресенский
 Деревня Хутор Красненский
 Каким РВК мобилизован Славянского
 Грудна крови
 " 9.12 " по Янскому

вкладалися два паперових друкарських вкладиші у вигляді довгої стрічки, які так само мав заповнювати власник. Передбачалося, що, в разі загибелі воїна, перед похованням один екземпляр залишиться у медальйоні із загиблим, а інший буде переданий у штаб частини.

Використовувалися також і металеві капсули, половинки якої вставлялися одна в одну і після повороту фіксувалися за допомогою упору на одній частинці і пазу для нього на іншій. Медальйонів такого типу у фондів колекції музею тільки два. Один із них належав полковникові І. І. Новикову і був переданий до Меморіального комплексу у 1978 р. без вкладки⁸. Другий потрапив у повному комплекті до фондів музею у 1980 р. від дружини генерал-майора В.Ф. Воробйова після його смерті⁹. Василь Фролович у 1941 р. командував 95-ю Молдавською стрілецькою дивізією Приморської армії, яка брала участь в обороні Одеси та Севастополя. Досить часто замість стандартних металевих медальйонів червоноармійці використовували і порожні патронні гільзи.

Усього у фондів колекції музею налічується у повному комплекті чи фрагментарно 71 солдатський медальйон зразка 1941 р. І, як уже стало зрозуміло, переважна кількість з них (68 одиниць) – це солдатські медальйони у пластмасових пеналах. 12 з них були у різні роки передані власниками, які успішно пройшли свій бойовий шлях до переможного травня 1945 р., або їхніми рідними після смерті ветеранів, 56 – знайдені на місцях боїв.

Записка до солдатського медальйона червоноармійця Д. І. Губського. 1941 р. Фонди МКНМІВВВ 1941–1945 років. – КН-228285, Д-40859.

Найстарший з них потрапив до фондів музею у перший рік його існування, ще у 1974 р., коли разом з іншими предметами музейного значення був переданий Державним історичним музеєм. Це фрагмент записки з солдатського медальйона невідомого захисника Києва, знайдений під час будівельних робіт у с. Пирогово 1964 року¹⁰.

У 1976 р. фондову колекцію Меморіального комплексу поповнив солдатський медальйон (без вкладиша) санінструктора А. М. Пастухової, переданий її рідними¹¹. 17-річна киянка, по закінченні школи медичних сестер, у серпні 1941р., була мобілізована до лав армії. Війна перекреслила молоді надії й сподівання на майбутнє, довелося обороняти рідне місто, а згодом визволяти українські землі.

У 1977 р. А. П. Зеленко привіз до музею пластмасову капсулу від солдатського медальйона, знайдену під час ремонтних робіт на вул. Шевченка в м. Малині (Житомирської області)¹². Вкладиша у пеналі не було. Чому він не зберігся, тепер уже ніхто не дізнається. Вірогідно, це і був той випадок, коли довгий час як для пошуковців, так і для музейних працівників, залишалось загадкою те, чому у знайдених пеналах дуже часто зустрічались просто незаповнені бланки. Лише згодом з розмов з ветеранами війни та учасниками бойових дій вдалося дізнатись про те, що деякі воїни, вважаючи поганою прикметою заповнювати вкладиш до солдатського медальйона, або, як його називали бійці, бланк “смертника”, так і залишали його чистим. Але у нашому випадку солдат все ж таки в останній момент побажав донести своє ім'я до нащадків і видряпав на капсулі три літери “ШАГ”. Можливо, це перші літери його прізвища, ім'я та по батькові. Але все це тільки припущення.

Чотири солдатських медальйони були передані до музею О. В. Кравченком – пошуковцем, методистом-інструктором Асоціації молодіжних пошукових об'єднань України “Обеліск”. Перший був знайдений ще у 1979 р. у районі с. Конча-Заспа, де проходила перша лінія оборони Києва. На жаль, його власник так і залишився невідомим. Прочитати інформацію на вкладці після тривалого його перебування у вологій

Фото портретне червоноармійця
О. І. Антипіна. 01.02.1941 р.
Фонди МКНМІВВВ 1941–1945 років. –
КН-233492, Ф-30842.

землі не вдалося¹³. Новий зразок медальйонів хоч і був кращим за попередній, все ж залишався недосконалим. Другий лежав у землі разом із останками власника поблизу с. Оржиця на Полтавщині. Тут у 1941 р. пройшла з боями 26-а армія генерал-лейтенанта Ф.Я. Костенка. Природа виявилась більш прихильною до солдата і не завадила встановленню його імені. Ним виявився червоноармієць Пряничников Сергій Дмитрович, призваний до лав армії з Московської області (Російська Федерація)¹⁴. Саме записки із солдатських медальйонів допомогли повернути із небуття ще двох захисників Києва П. А. Кучеренка та І. Я. Плишакова, останки яких були знайдені у 2006 р. на місцях оборонних боїв за столицю України. На зворотному боці вкладиша Павло Арсентійович Кучеренко залишив напис: “Якщо випадково матері немає. Прошу повідомити Кучеренко Ніну Остапівну за адресою м. Фастів, вул. Пушкінська, 23”¹⁵. Саме з цієї адреси розпочався пошук рідних загиблого і там же він і закінчився. Племінниця П.А. Кучеренка, донька тієї самої Ніни Остапівни, мешкає за старою фастівською адресою. Дядька свого майже не пам’ятає, адже у 1941 р. була ще маленькою. Але пам’ятає, як ще довго по війні бабуся чекала на сина. Мати солдата померла у 1967 р., так і не дізнавшись, що її син лежить так близько. За допомогою російських пошуковців вдалося знайти рідних і сповістити про місце загибелі та поховання І. Я. Плишакова¹⁶. У Новосибірській області (РФ) мешкає його син – Михайло Іванович. У далекому 1942 р. родина отримала повідомлення, що Іван Якович пропав безвісти.

До речі, у фондах музею зберігається ще один солдатський медальйон, на зворотному боці вкладиша якого власник написав записку: “Бьюсь за дело Ленина, Сталина против капитализма за коммунизм, за мировую революцию”. Автор напису у перерві між боями – стрілець екіпажа літака Героя Радянського Союзу О. С. Додонова гвардії старшина І. С. Дегтярук. До пеналу було вкладене і маленьке фото власника. На щастя, Іван Степанович пройшов усю війну і повернувся до своїх рідних живим. А свій медальйон передав на зберігання до музею вже як реліквію¹⁷.

Наступна історія розпочалась з того, що на місцях боїв 1941 р. на території колишнього сел. Ельтиген (нині м. Керч, АР Крим) у 1986 р. пошуковцями клубу “Ельтиген” були знайдені останки загиблого воїна, а при ньому – солдатський медальйон. Незважаючи на те, що вкладка майже не читалася, спеціалістам Всесоюзного науково-дослідного інституту судових експертиз Міністерства юстиції СРСР після тривалого дослідження вдалося встановити власника медальйона. Ним виявився червоноармієць Олексій Макаров, призваний у 1941 р. із Сталінградської області (нині Волгоградська обл., РФ)¹⁸. Довгий час Олексій Ілліч вважався таким, що пропав безвісти. До речі, на фронтах Великої Вітчизняної родина Макарових втратила трьох синів – Андрія, Власа

та Олексія, матеріали яких зберігаються у фондах музею. Воював з ворогом і не повернувся додому й старший син Андрія Макарова – Іван. А молодший син – Анатолій Андрійович, що мешкає у м. Києві, теж присвятив своє життя службі у прикордонних військах.

У 2002 р. із с. Заводи Ізюмського району Харківської області був привезений до музею солдатський медальйон, знайдений на березі р. Сіверський Донець. За спогадами місцевих жителів саме в тому місці проходила у 1941 р. переправа радянських військ через річку. Можливо, тут і обірвалося життя солдата, ім'я якого, на жаль, установити не вдалося. Дуже сильно пошкодила вода клаптик паперу¹⁹.

У 2003 р. до фондової колекції музею надійшов медальйон, знайдений під час проведення земельних робіт поблизу доту № 101 у районі с. Конча-Заспа. На допомогу музейним співробітникам прийшли експерти Київського НДІ експертиз Мін'юсту України. Вдалося прочитати лише прізвище і по батькові солдата: Котов... Єгорович. Іменем, від якого залишилось лише дві літери, може бути – Юхим, Трохим, Клим тощо²⁰.

Вже не перший рік різні пошукові організації працюють на території Баришівського району Київської області. Саме тут радянські війська, що у грізному 1941 р. захищали Київ, потрапили у сумнозвісний Баришівський котел. Багато реліквій, пов'язаних з бойовими діями у цьому регіоні і знайдених на позиціях 41-го, передали до музею пошуковці. Так, у 2003 р. від В. А. Волошина – керівника загону ім. Героїв оборони Києва до Меморіального комплексу надійшли солдатські медальйони двох захисників Києва. Обидві вкладки заповнені олівцем, що забезпечило їх захист від руйнування вологою, добре збереглися. Перший належав червоноармійцю Олексію Антипіну, що був призваний ще напередодні війни у 1939 р. з Іванівської області (РФ)²¹. Другий – червоноармійцю Олексієнку Федору Йосиповичу з Полтавщини²². Він не тільки повністю заповнив бланк вкладки, а й на його зворотному боці написав записку-звернення до того, хто знайде медальйон після його загибелі, такого змісту: “Мой адрес: Полтавська область, Лазорський район Богодаровська с/р Олексієнко Марія Корнієвна. Прошу звістити, еслі буде нещастя. Прохаю. 26.VIII.41 р.” Владислав Анатолійович виконав останню волю солдата: розшукав його дочку і сповістив їй про долю і місце поховання батька. А у 2006 р. співробітникам музею спільно з пошуковцями вдалося віднайти рідних і О.І. Антипіна. У відповідь на листа, відправленого на Батьківщину бійця, ми отримали звісточку від його племінниці – В. В. Зиміної (Антипіної). Виявилось, що зараз вона є єдиною родичкою загиблого. У 1941 р. Валентині Василівні виповнилось лише 4 роки, тому про дядька пам'ятає лише із розповідей матері. На фронтах Великої Вітчизняної війни воювали два брати Антипіни: Олексій і Василь. Обидва загинули. Зі словами

вдячності за проведену пошукову роботу та відновлення світлої пам'яті загиблих Валентина Василівна вислала у своєму листі довоєнне фото О. І. Антипіна²³.

У 2006 р. поповнили фондову колекцію музею ще 10 солдатських медальйонів, знайдених пошуковцями Асоціації “Обеліск” під керівництвом В. В. Дорофеева у с. Веселинівка Баришівського району Київської області, на місцях боїв за Київ 1941 р. поруч з останками загиблих воїнів²⁴. Вкладки до дев'яти медальйонів досить добре збереглися, тому музейним співробітникам, до рук яких вони потрапили, вдалося дізнатися імена нових захисників столиці. Одним із них виявився Василь Степанович Кочелаєвський, уродженець Пензенської області (РФ). Через поганий стан збереження записки з медальйона прізвище було помилково прочитане як “Кочеловський”, але за сприяння російських пошуковців було встановлено координати родини. У м. Челябінську мешкають син Григорій та донька Ганна Кочелаєвські. А взагалі, коли Василь Степанович пішов на фронт, вдома його залишилися чекати четверо дітей, які восени 1941 р. стали сиротами. Тоді маленькій Ганні виповнилось лише три роки, тому про батька пам'ятає із розповідей матері: “Як розповідала нам мама від батька прийшов лише один лист на початку війни, про те що він поранений і лежить у госпіталі під Києвом. Про подальшу долю нашого батька ми не знали до сьогоднішнього дня. Робили запити до архівів, прийшла відповідь, що пропав безвісти... Велике Вам дякую та низький уклін за вашу пошукову роботу, за вашу благородну справу”. Останки воїна разом з бойовими товаришами були перепоховані с усіма воїнськими почестями на меморіальному кладовищі у с. Борщів Баришівського району Київської області. Завдяки копітким пошукам вдалося знайти рідних ще трьох захисників Києва: росіян – Д. І. Губського²⁵ і Г. Х. Корочинцева²⁶ та українця – М. О. Єдинача²⁷. Серед власників знайдених медальйонів – 5 синів України, які загинули, захищаючи столицю.

У 2005 р. Семен Максимович Слободянюк передав до музею як реліквію солдатський медальйон свого брата – Івана Слободенюка, бойовий шлях якого розпочався на білоруському прикордонні, проте, на жаль, виявився коротким. Уже в липні 1941 р. він загинув в оборонних боях. Але місце загибелі вінничанина стало відоме лише у 2000 р., коли до родини надійшло повідомлення про те, що Могильовським обласним історико-патріотичним пошуковим клубом “ВИККРУ” під час краєзнавчої пошукової експедиції у лісі біля р. Дніпро на території Биховського району Могильовської області (Білорусь) були знайдені останки 9 бійців і 2 солдатських медальйони. Один із них належав Слободенюку Івану Максимовичу²⁸. Останки воїнів були перепоховані в Білорусії.

Не дарма кажуть, що загальнолюдські цінності вічні. Вони притаманні і нашим сучасникам. Так, у квітні 2004 р. мешканцем м. Вишневе

Андрієм Лук'янчуком на місцях оборонних боїв за Київ були знайдені останки воїна з особистими речами. Записка із солдатського медальйона, яка не зітліла за довгі роки, дала можливість установити ім'я загиблого – червоноармійця Першина Костянтина Павловича, призваного з Красноярського краю²⁹. К. П. Першин був одним із захисників доту № 205 Київського укріпрайону. У серпні 1941 р. протягом 10 діб гарнізон доту із 16 чоловік, серед яких був і Костянтин Павлович, боровся у повному оточенні. Відходячи бійці змогли підірвати лише частину підземної галереї. В ці дні й загинув червоноармієць К. П. Першин. “Чужого горя не буває”, – вирішила бабуся Андрія Лук'янчука, Надія Андріївна, і разом з онуком розпочала пошук рідних бійця. Її листи полетіли до Казахстану (місця народження солдата) і в Красноярський край, до обласного і районних військкоматів Києва. І пощастило. Дочка загиблого Тамара Костянтинівна, яка проживає в м. Красноярськ, відгукнулась. Першим бажанням дочки було забрати останки батька на Батьківщину. Але бюрократичні перепони не дозволили їй цього зробити, і вона просила в своїх листах, щоб батька поховали в Україні. В той час як останки все ще були непоховані і продовжували лежати у дворі Н. А. Лук'янчук у м. Вишневе, Тамара Костянтинівна одержала листа з Київського облвійськкомату з протилежною інформацією: “Ваш батько похований в с. Віта Поштова Києво-Святошинського району Київської області”³⁰. Криком душі доньки загиблого став лист-заява, написаний 30 березня 2006 р.: “Прошу передати каску і медальйон батька до музею. Оскільки поховання не проведено, як ви мене інформували...”³¹. Лише за сприяння співробітників музею та пошуковців останки Першина Костянтина Павловича були перепоховані 22 червня 2006 р. на меморіальному кладовищі біля с. Конча-Заспа, де у братських могилах лежать ще понад 700 бійців – захисників і визволителів столиці України.

У 2008 р. до фондової колекцію музею від керівника пошукового загону “Прикордонник” С. Д. Мальця надійшли 13 солдатських медальйонів, знайдених пошуковцями загону під час розкопок у Вишгородському районі Київської області, де у серпні – вересні 1941 р. тривали запеклі бої на Окунінівському плацдармі³². На щастя, земля знов виявилась прихильною до своїх захисників. Текст вкладишів зберігся досить непогано, що дозволило повернути із небуття імена полеглих військовиків. Ними виявились бійці 102-го стрілецького полку 4-ї стрілецької дивізії 26-ї армії Південно-Західного фронту. Співробітникам музею спільно з пошуковцями вдалося віднайти рідних п'яти бійців – Д. І. Неудахіна³³, О. М. Паничкіна³⁴, В. І. Плотникова³⁵, М. А. Сала³⁶ та С. М. Чаленка³⁷, чії родини змогли віддати шану загиблим на церемонії перепоховання останків солдатів, яка відбулась 6 листопада 2008 р. у смт. Калита Броварського району Київської області в день святкування 65-ї річниці визволення Києва від нацистських загарбників.

Лише у період від 2006 р. до 2009 р. пошуковці Асоціації молодіжних пошукових об'єднань України "Обеліск" передали до музею 21 солдатський медальйон. У 2009 р. поповнили фондову колекцію ще 9 медальйонів, знайдених пошуковцями на території Вінницького шталагу №329³⁸. Табір для військовополонених "Шталаг-329" був створений німецько-фашистськими окупантами та існував на території Вінниці з жовтня 1941 р. до грудня 1943 р. За свідченнями очевидців, на території концтабору відбувалися масові поховання радянських військовополонених, більшість із яких померли від виснаження, хвороб, холоду, голоду значна кількість була розстріляна. Смертність у таборі складала близько 100–200 осіб на добу. Проведені дослідження встановили, що на території концтабору поховано близько 7 200 військовополонених. Лише в ході розкопок, проведених у 2008 р., пошуковцями були ексгумовані останки близько 2 700 радянських воїнів, які були перепоховані у м. Славути Хмельницької області. Завдяки вкладишам із так званих "смертників", знайдених у траншеях поруч з останками, вдалося встановити імена ще 7 бійців. У травні 2009 р. на місці масових поховань було відкрито пам'ятник страченим.

Ще три солдатських медальйони, знайдені пошуковцями у 2010 р. на місцях оборони Севастополя, передав до музею директор науково-редакційної групи "Реабілітовані історією" Д. В. Омельчук³⁹. Один із них належав червоноармійцю Г.І. Бутовченку, призованому Джанкойським РВК Кримської АРСР⁴⁰. Згідно з даними сайту ОБД "Меморіал" Георгій Іванович загинув у кінці вересня 1941 року.

Здавалося б, давно немає країни, яка призивала цих солдатів на війну і всі ми живемо в різних незалежних державах. Але спільна історія, відчуття вічного боргу перед пам'яттю тих, хто заплатив своїм життям за наше мирне сьогодні, об'єднує. Небайдужими виявляються до пам'яті невідомих солдатів пошуковці з Росії, Білорусії, з якими ми співпрацюємо. Так, у червні 2011 р. під час відкриття у музеї документальної виставки "Війна. Документ. Пам'ять. Рік 41-й" радником Уповноваженого Верховної Ради з прав людини Валерієм Аблазовим було передано два солдатських медальйони із записками⁴¹. Один із них був знайдений російськими пошуковцями загону "Забытый полк" (м. Санкт-Петербург, РФ). Завдяки вкладишу із медальйона, який досить добре зберігся, вдалося встановити ім'я власника. Червоноармієць М.Л. Концевой – учасник оборонних боїв під Ленінградом⁴². З жовтня 1941р. вважався таким, що пропав безвісти. Лише через майже 70 років по війні рідні Миколи Леонтійовича – донька Праведна Ніна Миколаївна та онук Микола Геннадійович, що нині мешкають у м. Шостка Сумської області, дізнались про долю батька і діда.

Останній фрагмент записки з солдатського медальйона, що надійшов до фондової колекції у 2013 р., був знайдений пошуковцями Все-

української громадської організації “Закінчимо війну” в районі Лютизького плацдарму. Із фрагментів саморобної записки вдалося прочитати ім’я бійця. Ним виявився червоноармієць С.Д. Абашкін, призваний до лав Червоної армії ще у 1939 р.⁴³ Степан Дмитрович – учасник оборони Києва. У ході цих боїв у липні –вересні 1941 р. зник безвісти. Так його дружина, Абашкіна Ганна Іллівна, назавжди втратила чоловіка. За іншими даними С. Д. Абашкін помер 6 березня 1942 р. у таборі для військовополонених, розташованому в Умані. Причиною смерті зазначається кахексія (виснаження організму, яке характеризується загальною слабкістю, різким зниженням ваги, активності фізіологічних процесів, а також зміною психічного стану хворого).

Наказом Й. Сталіна №138 від 15 березня 1942 р. солдатські медальйони були скасовані, а за Наказом НКО СРСР №376 від 17 листопада 1942 р. зняті з постачання Червоної армії⁴⁴. Їх мали замінити червоноармійські книжки, новий зразок яких був затверджений Наказом НКО №330 від 7 жовтня 1941 р.⁴⁵

Але документ, який міг підтвердити особу військовослужбовця за життя, зовсім не став еквівалентом солдатського медальйона як засобу, що мав допомогти ідентифікувати загиблого воїна. Зітлілі рештки цих документів, які знаходяться дотепер у землі, на полях боїв разом з їх власниками, безсилий прочитати жоден спеціаліст, навіть озброєний новітньою технікою.

На сьогодні із 83-х солдатських медальйонів, що зберігаються у фондовій колекції музею, вдалося повернути із небуття імена лише 63-х полеглих захисників (20 належать невідомим воїнам), тобто понад 16% вкладишів із капсул солдатських медальйонів на сьогодні залишаються непрочитаними, що свідчить про недосконалість конструкції більшості радянських “медальйонів смерті”. По-перше, чорнило, яким записувалися дані, було виготовлено на рослинній, а не на хімічній основі. Тому під впливом природних факторів запис просто вимивався вологою, що проникала в капсулу. І якщо хімічний олівець, яким іноді писали бійці, залишався хоча б у розмитому вигляді, то нанесені чорнилом графі зникали. По-друге, вже відома нам погана прикмета заповнювати бланк “смертника”.

Ми ніколи не дізнаємося, хто першим повернув солдата із невідомості і підібрав на ще не зітлілому тілі воїна чорну капсулу солдатського медальйона. Відкрив і раптом зрозумів, що у вузькій паперовій стрічці доля і честь солдата, скорботна звістка його рідним. Спільними зусиллями науковців музею та ентузіастів пошукового руху вдалося донести цю звістку до родин 17 воїнів, чиї медальйони зберігаються у фондовій колекції Меморіалу. Пошук триває...

¹ Фонди Меморіального комплексу “Національний музей історії Великої Вітчизняної війни 1941–1945 років” (далі – МКНМІВВВ 1941–1945 років).

² Там само. – КН-11171, РМ-95; КН-59657, РМ-63; КН-31795, РМ-267; КН-33164, РМ-278.

³ Там само. – КН-33164, РМ-278.

⁴ Там само. – КН-130855, РМ-951.

⁵ Там само. – НД-24738/1-6.

⁶ Русский архив: Великая Отечественная. Тыл Красной Армии в Великой Отечественной войне 1941 – 1945 гг.: Документы и материалы. – Т. 25 (14). – М.: ТЕРРА, 1998. – С. 51.

⁷ МКНМІВВВ 1941–1945 років – НД-24788/5.

⁸ Там само. – КН-29209, РМ-253.

⁹ Там само. – КН-46713, РМ-514.

¹⁰ Там само. – НД-13593.

¹¹ Там само. – КН-6065, РР-172.

¹² Там само. – КН-25586, РР-432.

¹³ Там само. – НД-5974.

¹⁴ Там само. – НД-24737.

¹⁵ Там само. – КН-228569, Д-41114.

¹⁶ Там само. – КН-228570, Д-41115.

¹⁷ Там само. – КН-26682, РР-459.

¹⁸ Там само. – КН-256023/1-2, РР-2353/1-2.

¹⁹ Там само. – НД-26299.

²⁰ Там само. – НД-26831.

²¹ Там само. – НД-26832/2.

²² Там само. – НД-26832/1.

²³ Там само. – КН-233492, Ф-30842.

²⁴ Там само. – НД-27262/1-6; КН-228283, Д-40857; КН-228284, Д-40858; КН-228285, Д-40859; КН-228286, Д-40860.

²⁵ Там само. – КН-228285, Д-40859.

²⁶ Там само. – НД-27262/5.

²⁷ Там само. – КН-228284, Д-40858.

²⁸ Там само. – КН-225201, РР-2149.

²⁹ Там само. – КН-228300/1-2, РР-2166/1-2.

³⁰ Там само. – НД-27270.

³¹ Там само. – КН-228302, Д-40873.

³² Там само. – НД-27752/1-12; НД-27753.

³³ Там само. – НД-27752/4.

³⁴ Там само. – НД-27753.

³⁵ Там само. – НД-27752/5.

³⁶ Там само. – НД-27752/6.

³⁷ Там само. – НД-27752/11.

³⁸ Там само. – НД-28060; НД-28061; НД-28062; НД-28063; НД-28064; НД-28065; НД-28066; НД-28069; НД-28070.

³⁹ Там само. – НД-28386/1-2; НД-28387/1-2; НД-28388.

⁴⁰ Там само. – НД-28386/1-2.

⁴¹ Там само. – НД-28402, НД-28403; НД-28404, НД-28405.

⁴² Там само. – НД-28402, НД-28403.

⁴³ Там само. – НД-28866.

⁴⁴ Русский архив: Великая Отечественная. Приказы народного комиссара обороны СССР 22 июня 1941 г. – 1942 г. – Т. 13 (2-2). – М.: ТЕРРА, 1997. – С. 368.

⁴⁵ Русский архив: Великая Отечественная. Приказы народного комиссара обороны СССР 22 июня 1941 г. – 1942 г. – Т. 13 (2-2). – М.: ТЕРРА, 1997. – С. 111.

На основании документов фондовой коллекции Мемориального комплекса “Национального музея истории Великой Отечественной войны 1941–1945 годов” исследовано солдатские медальоны как важный исторический источник по персональному учёту потерь личного состава Вооруженных Сил СССР в годы войны.

Ключевые слова: Великая Отечественная война; солдатский медальон; музей; фондовая коллекция; поисковая организация; перезахоронение.

Based on documents of the collection of “The National Museum of the Great Patriotic War of 1941–1945” Memorial Complex, the soldiers’ medallions were researched as a valuable historical source of the personal account of losses of the Armed Forces of the USSR during the war.

Key words: the Second World War; the soldiers’ medallion; the Museum; the fond collection; the research organization; the reburial.